

Csiki László

BAJOR ANDOR

1927–1991

„A dinnye szép és kedves, maga a tökéletesség; s ezért el kell véreznie a kés alatt. Mert mi, felnőttek titkos fogadalmat tettünk, hogy meghámozzunk minden gömböt, fölhasogatjuk, ami sima, és apróba vágunk mindent, ami egész. Tengeren, levegőben, föld alatt és piacon üldözzük a tökéletes felhőt, a tökéletes aranyhalat, a tökéletes vízcseppet, hegycsúcsot, dinnyét és csillagot, s ha elérjük, kettévágjuk, kilesni a titkát, rendszerezni a magvát, lemérni a magasságát, a tökéletesség rettentő parancsára. És mindenképp tüzet, erőt, ételt készítenek, hogy még inkább felnőhessünk, és késünkkel elérjük a bolygókat, a Göncöl kerekét, s abból is lehasíthatunk egy darabot, mert ragyogó, szelíd és tökéletes, akár ez a dinnye. És én szeretem a gyermekeket – a szívem hozzájuk húz, értem csodálatukat a csigaház csavarmenete előtt; könnyeiket, ha az öreg szarvasbogár unokáira gondolnak; és dalukat, amelyik az örök virágoskert rezedájáról szól: de nem segíthetek. Egy sötét éjszakán ugyanis, réges-régen, kelepcebe csaltak a felnőttek, vért cseppentettek a kisujjamból a Titkos Okmányra, hogy a felnőtt emberiség bandájába lépjek. És azóta a kisujjamból fogva a banda mindenféle elcipel, arra kötelez, hogy kipukkassam a legragyogóbb szappanbuborékokat, figyeljem, mi lappang a felhők mögött, világítsak bele a barlangokba, riasszam el a föld mélységes álmát, próbáljam ki tégelyekben az aranyat, legyek ellensége mindennek, ami kész és tökéletes. Ez a titkos fogadalom kényszerít, hogyha fehér lap kerül a kezembe, üljek mellé, és népesítem be ákombákomokkal, írjak varázsjeleket, és a kész varázsjeleket vágjam ketté, nézzem, mi búvik bennük, cukor, termékeny mag vagy féreg. Holott nem szebb-e a papír, mint az írás?”

Mit kutatott ez az ember, miért boncolta szét a tökélyt éppen a tökéletesség parancsára? Egy író! Egy humorista!

Aki mindent ért, és mégsem segíthet. Egy mókamesternek álcázott bölcselő, aki még azt is bevallja: „mindig utáltam hencsni arval, ha valami hiányzott nálam a lelki tökéletességéből”.

De hát „a süket csend végül is elviselhetetlen volt: hang tört föl a szívemből ellenállhatatlan erővel. A ház lakói ezt utólag segélykiáltásnak nevezték, holott fohász volt, panasz és könyörgés, vox humana, ami könnyű lepkeszárnyon a pókhálók között is elér a napfényhez”.

Merthogy – mondja Bajor Andor –: „Mindig hallottam a fejünk fölött lévő magasabb dolgokról, de senki nem figyelmeztetett, hogy a magasabb dolgok tele vannak utálatos pókhálókkal.”

Így vagy ezért lett lírai költőből a romániai magyar irodalom máig legjobb humoristája. Aki ekképpen sóhajt és könyörög, gyermeki alakjában, miközben két ízléstelen gipszbékát cipel: „Ember! Nem érted, hogy ez lehetetlen? A testek távvetítését megoldom, az lehetséges, és az Ég beszorása a Göncölszekérrel szintén. De ezeket a békákat nem tehetem le. Az képtelenség: összedől a világ, Borbíró bácsi leszalad a szőlőből, és hozzám vágja a filegóriát, a néni sikoltozni fog, és esze ágában sem lesz, hogy a húsdarálót kölcsönadja. Márpedig húsdaráló nélkül nincs faszórt.”

Szülővárosi íze van ennek a mindenségből érzékletes köznapiságba bukó fordulatnak, olyannyira, hogy a természetes viszonyok is felcserélődnek benne, miközben összefő-

nek a honi kondérban. A szülőhely azonban tágabb, szellemibb. „...*Mindég otthon éreztem magam Párizsban, Párizsban egy Szajna-parti Nagyváradot sejtettem, szerettem, mert Ady ott lett Ady. De ha Adyban nem értettem valamit, meg kellett bocsátani Párizs miatt. – Igen – dadogtam –, megmentjük, Párizs megér egy cikket.*” Ezt már az ifjú szerkesztő mondja holmi Bondács elvtársnak, vállalva Párizs megmentésének újságírói feladatát, miközben ismereteink szerint nem látta még a fény városát, leventeként is csak az erdőig jutott darutollat keresni a sapkájához. Filozófushallgatóként, majd tanársegédként eljutott azért Hegelig, sőt Huizingáig – noha akkor még Marx és Sztálin volt a divat. Jó lenne azért tudni, miképpen oktatott logikát, majd magyar irodalomtörténetet az akkori Kolozsváron, de erre nincs adatunk. Beosztott munkatársa lett aztán jó néhány Bondács elvtársnak, különféle lapoknál, könyvkiadóknál.

„*A gyárkéményre fénylőn hullt a harmat,
Ott szültek egykor engem is csavarnak –*”

írja, de már egy paródiában, egy 1958-as fiktív szerző, Lila Leó nevében, mintegy tíz évvel később, amikor azért már a kanyaró sem volt az igazi, és a sportfogadásban így állt a békétábori helyzet: „Irodalom A. C. – Élet A. C. (maratoni futás) 2.”

Fel nem lelhető, korai versei helyett kénytelen vagyok a lexikont idézni, miszerint lírikusként indult, de irodalmi bírálatokat is írt. Hogy miért, miképpen lett verseket parodizáló, míves humorista, annak az alkotólélektan bűvárai, de inkább a korabeli politológusok lennének a megmondhatói, ha merészeltek volna létezni effélék akkoriban. Élete utolsó éveiben azonban újra verseket írt. Megrendítő, formailag is megdöbbentő költeményeket...

Egy negyven éven át humoreszkben bujdosó költő lett volna ő?

De hiszen a legnehezebb műfajt választotta, amikor a vers elől elmenekült!

Mert mit lehetett „tollhegyre tűzni” Romániában 1950 és 1990 között, amikor a „hódotlat illet, nem bírálat” isteni elve piszkos kis diktátorok parancsszavában mennydörgött? Amikor nemcsak az autonóm tartomány, a tanterv, az anyanyelvhasználat, hanem a satirikus bírálat határait is megszárták, és a határsértéseket olyannyira megtorolták (volna), hogy ez esze ágában sem volt senkinek, aki a nyilvánosság elé kívánt jutni, és nem csak a konyha zugán mormogott? Miképpen lehetett mozogni, egyensúlyozni ezen a szűk határsávon, főként egy olyan alkotónak, aki a mindenségre és a tökéletességre esküdött fel, és már-már testi valóságként érezte is azt? Miért választotta a kényszerzubbonyt Bajor Andor, még ha bohócruhának álcázta is? Miért nem lirizált csöndesen, vagy miért nem fújta a „forró trombitát”, mint annyian? Miféle bátorság vezette a megalkuváshoz?

Mert hiszen megalkuszik, aki vállalja, hogy választ ugyan, de csak kis témát; amikor lázad, csak a pincérnő és a packázó kishivatalnok ellen zsörtöl, aligazgatónál magasabbra nem tör, legfennebb a vezérigazgató ajtaját elálló titkárnőre húzza rá a vizes lepedőt, de azt is óvatosan.

A satírában Bajor nem is lép ki a megszabott körből. Éppen csak valami sűrű anyaggal tölti fel a szűk teret, és nyomban kitétszik, hogy a nagy egészhez képest mennyire kisszerű a satírába foglalt világ; mondhatnánk, ha nincs helye „oldalt” terjeszkedni, a magasság felé keres utat. A téma illetéknéppen már-már közömbös, szinte csak ürügy, részben önnön szánalmas voltának felfedésére, részben – éppen a „téma” elnevében – az író szellemiségének kinyilvánítására.

Megkockáztatom a paradoxont, hogy Bajor Andor alkotának, kiművelt alkotásmódjának megfelelt ez a valójában kényszerű kettősség: a kisszerűség mélyén vagy mögött boldogan fedezte és mutatta fel az emberi teljességet, melyet helyzete többnyire megáláz, megcsonkít, megfélemlít, s mely gyakran a hiányával van jelen, vagy mint igény, habár a hősök többségében nem tudatosul – és ez is állapotukra vall. De mégis valami savanykás utóíz marad utána, bánat lengi be a mégoly esetlen vagy komikus alakokat is: nem az elveszített, hanem a meg sem talált paradicsom érzete, a lemondás valamiről, aminek fénye az apró embert is óriássá vetíti ki.

Ezért választhatta természetes kifejezésmódként akár a szatírárt, még ha fel kellett is adnia a szabadságát. Tudatos alkotóként ennek okát is adja. Egy vallomásszerű írásából (VITA A FERDEPOFÁJÚVAL) három tétele olvasható ki: 1. „*Ha valami torzat pillantok meg a valóságban, először a szememet tartom bűnösnek...*” 2. „*De gyűlölöm a torzságot...*” 3. „*Hát hogyan lennének ellenségeim azok [...], akik nehéz agymunkával jutnak el odáig, ahonnan eredetileg báméskodom?*”

Az önvád, sőt önkínzás vagy csak a józan kételkedés (1) mellett megfogalmazódik egy általánosabb és tisztább, ám indulatos emberi igény (2) és egyben annak a tudata, hogy birtokában van – már-már eredendően – egyfajta tudásnak és a tudás adta biztonságának (3). Magabízó, ugyanakkor ellentmondásos hitvallás ez. Erről szól Bajor Andor teljes életműve.

Nem a különben is megnevezhetetlen hatalom, akár az állami terror rekeszti el, csökteti hőseit, hanem a *condition humaine* ilyen. Éppen ott, éppen akkor legalábbis, abban a világban, amelyben élnie adatott, amelyet ismer. De tud azonfelül valami mást is: amit a ráció és a szív vágyik és sugall, s aminek nincs földrajzi és időhatára. Bajor hite az észben, a tudásban és az emberségben egyszerűen megható. Annál inkább, hogy átmeneti történelmi okokból nem használható egyik sem másutt, csakis az írásban, a műben.

Nem csak a humorista kötelező penzumaként írt tehát paródiákat: az irodalom, az esztétikum már az a terület, ahol számon lehetett kérni a tudást, a lelkiismeretet, az emberi nagyrahivatottságot, tisztaságot, melyet a köznapi életben mindhiába keresett, s melynek bírálatára amúgy sem osztogatták az engedélyt. De az irodalomban a maga elemében volt, a maga igényeit, mércéjét, erkölcsét, szellemiségét érvényesíthette. Nem mellékesen, a művek mellett az *irodalmi élet* az egyik témája, olyan korszakokban, amikor az irodalom éppen vesztesre állt az élettel való maratoni versenyben, de éppen ezáltal a „való” élet (torz)képe volt mégis. Úgy, ahogyan „*a stílus maga az ember*”; a művészi forma nem tudása vagy megbontása, a hazugság vagy a kóklerség egy nyelvbontásban, egy rímkenyszerben is tetten érhető.

Nemcsak egyes alkotók stílusjegyeit, hanem a személyiségét is parodizálni tudta. És bármily stílushűen művelte is ezt, a kiszemelteknél több, egy nagy adag Bajor is benne volt a paródiákban. Mintha a művészet sem lenne „személyfüggő”. De a korra, a „helyzetre” bármely alkotó rávall, noha gyakran önkéntelenül. Egy Lucifer nevű fiatal költő (a pokol császára különben) emígyen lantol nála:

„Szánt a babám traktoron,
Olyan, mint egy vastorony.
Míg a gépen körbe jár,
Zöld a rét és a madár.”

Szatirikusabbak a paródiái a satíráinál. Szabadabbak és pontosabbak is talán. Több bennük még az éltető nedv is, a humor. És abszurd bölcselme olyan zseniális „kétértelműségeket” szül, mint a BŰNBE ESŐK című Faulkner-paródiában, ahol az Úr egyfelől rabszolgatartó, másfelől maga a teremtő. „Az Úr agglegény volt. Senki se tudta, mit csinált, mielőtt Délre vetődött. Egyszer csak ott volt Délen, és megteremtette Keletet, Nyugatot meg Északot.” A hely, az égtájak megalkotása, mintegy mellékesen, bajori vágy és lelemény.

Ez a paródiaciklus (az éveken át szilveszteri mellékletként írt és szerkesztett *Ütünkben*) az első emberpárról, a teremtés mítoszáról szól – már ahogyan azt az éppen esedékes korban megírták. Hogy egyszer csak kiderüljön: némely vidéken, Ádám rossz káderlapja miatt, más ősapát kell kinevezni az emberiségnek.

A mai olvasók fiatalabbja azt sem tudja már, mi az a „káderlap”. A bajori javaslat attól még és annak ellenére érvényes lehet. De talán bezárták már a mandátumosztó hivatalokat.

„Természetesen a felelősséget is oda kell írni a többihez, mert ez luxuscikk, csak ritkán jutok hozzá.” (FŐÚR, ÍRJA A TÖBBIHEZ! – 1967.)

Ákár satírárt, humoreszket, paródiát, gyerekmesét írt Bajor Andor, mindvégig mesélt. A mesélés öröme, felszabadultsága érződik még a gonoszkodásaiban is. Az életmű egésze akár egyetlen regénynek is felfogható, mellékszálakkal és -szereplőkkel, kitérőkkel és versbetétekkel. A főhős azonban mindvégig ő maga: az esendő, a kisemizett kisember, az álmaiban csalódott gyerek, a nagyratörő és szárnyaszegett alkotó és legfőképpen a szemlélődő, kutató ember, aki felismeri a mások hibáit, vétkeit, és azon nyomban megbocsátja, minthogy magában is felfedezi mindezeket. Nem igazságosztó, hanem figyelő társ, esetenként akár őrangyala nemcsak saját gyerekkori énjének, hanem nevetsége tárgyainak is. Merészel elandalodni egy természeti vagy tudományos tüneményen – amikor a nagy cél a természet leigázása volt, és a tudománynak csak a „vívmányait” volt divat fennszóval dicsérni. Ez a csöndes ellenkezése, „divatjamúltsága” szilárd belső tartásra vall, és kimondatlanul is mégiscsak ítékezés. A kigúnyolt jelenségek valójában jelentéktelenek; ám a róluk való köz- és magánbeszédet mintha fontosabbnak tartaná amazoknál, és ezen gyakorolja szigorát, érvényesíti biztos mércéjét.

Sokszoros pálfordulások és köpönyegforgatások évadján a művészivel felérő emberi érdem ez. A legújabb kori értékzavarokban pedig nagyon oda kellene figyelni rá.

Van Bajor Andor életművének egy részlete, vonulata, melyet az irodalomtörténet jobb híján „lírai novellák”-nak nevez. Szatirikus, groteszk vagy éppenséggel satirikusan-groteszken lírai novellák ezek valóban (Páskándi Géza saját írásaihoz foghatóan talán „abszurdoidok”-nak minősítené); az egyes kötetekben a humoreszkek között mintegy „mellékesen” jelentek meg a szerző életében, és csupán posztumusz kiadványokban gyűjtötték egybe őket értőbb szerkesztők, akik jó ideje tudták, hogy Bajor Andor valójában egy humorista álruhájában rejtelkedő lírikus, parodizáló bölcselő, létkérdésekkel vívódó szellemes publicista, mindközönségesen vérbeli prózaíró. A múlt időben Karinthy Frigyes, térségünkben Sławomir Mrożek végzett hozzá hasonló kísérleteket a prózával – de talán inkább egy Közép-Európában kifejlődött szellemmel, szellemiséggel. Másokhoz nem is nagyon lehetne hasonlítani, mérni: a bajori novellának nincs hagyománya a hagyományosságára oly büszke magyar irodalomban; annak romániai ágában is máig nehezen leli a helyét. Ugyanakkor klasszicista eszmény nevében fogantnak látszik az áttekinthető, kristályos szerkezetével és kiegyensúlyozott stílusával.

Csak az a sok nyelvi játék, lelemény ne zavarná meg a besorolást! (Habár: „*hallgatni csak konok anyanyelven örökre elnémulni így tudunk*” – írja kései prózaversében.) Csak ez az ellenfeleket is megértő szellemi fölény, az ostobaságot is az emberi létezés természetes velejáráójának, a teljesség részének tartó felfogása ne különítené el a szerzőt a bűnöket és a butaságot „ostorozó” humanistáktól! Csak a történelmi kényszert ne nevezné egyik szereplője szájával „szerencsés körülmény”-nek! Csak ne vállalná át, ne önmagán akarná megtorolni mások vétkeiket, holmi önkínzó (talán katolikus?) tágkeblűséggel!

Megteszi pedig. Nagy bátorság ez, eget ostromló merészség, hogy valaki önmagába száll, amikor tollával szabadon nyársalhatná fel kitalált hőseit.

A FÁTUM című novellában évtizedek múltán találkozik két ember, akik együtt gyalogoltak hazafelé a háború utáni dúlt tájakon át, és két másik emberrel is megosztották a kenyerüket. Nem ismerik fel egymást. Minthogy soha nem is vándoroltak ők együtt. „– *Nézd – mondtam filozofikusan –, ki tud arról, hogy nem mi voltunk azok?! Mi ketten tudjuk! És ha nem mondjuk el senkinek, hogy nem mi voltunk, akkor: mi voltunk. Illetve utólag, visszamenőleg: mi leszünk!*”

Az effajta identitásvállalás más világtájakon bizonyára lehetetlen; mifelénk csak abszurd. Ugyanakkor szükséges és őszinte, habár csalás. Az önazonosság felcserélése valójában a túlélés egyik módja. Az erkölcsi megmaradásé, akár hazugság árán is.

Más példák is kínálkoznak erre (vagy netán az ellenkezőjére). Van Bajor Andornak egy viszonylag korai, nevezetes novellája: MIÉRT EVETT BODONI ELVTÁRS VADAS BÉLSZÍNT ZSEMLEGOMBÓCCAL? – Egy vélhetőleg rajoni főmufti betér egy étterembe, és az ott üldögélő vendégek többsége alázatosan ugyanazt a fogást rendeli, amit ő, a lázadó aranyíjú pedig nem. Majd mikor a fővendég arcáról annak hatalomból való kibukását vélik leolvasni, visszautasítják az egyenételt. Hogy végül lelkesen zabálják ugyanazt.

Bodoni elvtárs ez alkalommal pedig nem akar egyebet, mint vacsorázni. Bajor lélektani kísérletében a „köz”, a közvendég követi el a bűnt, az alázodik meg, az tagadja meg önmagát – igaz, hogy a hatalmas ember hatására. Ő az az idegen és mindenén uralgó jelenlét, amelyet oly nagyon ismertünk közel ötven éven át. Könnyű lett volna áthárítani rá a felelőséget, szatírát kerekíteni róla. Bajor Andor azonban mindannyiunk részvételét kutatja a teljes elbutulásban, alávetettségben; a hatalmas Bodoni elvtárs valójában szálnalmas mellékszereplő csupán.

Itt vagyunk tehát a mi saját Közép-Európánkban, ahol az időt háborúkkal és határmódosításokkal mérik, a mindig történelminek nevezett helyzetekben már senki nem ártatlan, és az ellenségnek még igaza is lehet, a vízözön részleges, és a benne úszkáló végül is magára vállalja az összes történelmi bűnt...

Elfoglalja a kisvárost egy idegen hadsereg, mely leginkább arról nevezetes, hogy zabrálja az órákat. Az órásmester is nyomban elmenekül egy tarisznyára való időmérővel. Igen ám, de az új parancsnokság bizonyítani kívánja, hogy a világkultúra letéteményese, és az órástanoncot a réges-régen elromlott toronyóra megjavítására kötelezi. Merthogy nem rendben jelennek meg benne az allegorikus alakok, legfőképpen a Halál maga. És az ijedten, reménytelenül nekilát. Munka közben rájön, hogy „*ha az alkotót puskacsővel kényszerítették volna, művét ugyanígy alkotja meg. Aki valamit igazán meg akar teremteni, azt nem befolyásolja a fegyver*”.

Eddig ez igencsak romantikus, ha nem egyenest naiv elgondolásnak és egyben alkotói hitvallásnak látszik, és tulajdonképpen nem idegen Bajor Andortól.

Csakhogy a tanonc működésbe hozza a toronyórát, és akkor keseredik el igazán. A mű mozog ugyan, de nem a kellő sorrendben jelennek meg benne a jelképes alakok. A közönség és a parancsnokság azonban lelkesen tapsol. A hazatért álsruhás órásmester is gratulál – és fájjalja, hogy neki a javításhoz nem adattak meg olyan „szerepcsés körülmények”, mint tanítványának.

Nem írói finton ez a novella végén, hanem a valóság maga a honi tájakon, ama „történelem” és annak vállalása. Avagy Bajor Andor realizmusa. Avagy abszurdja. A szétszerelt világ képe, amelynek ő maga is a része. Hiszen amikor a tanonc darabonként, működő szerkezetegyüttesükből kiszakítva számba veszi az egyes alkatrészeket: már-már követhetetlen, zagyva halmaz keletkezik. („...a XX. században a kapkodás, a szétaprózódás – végeredményben a gazdag középszerűség veszedelmével jár” – mondja más helyütt.)

„A játék rossz: azt hiszem, végképp elrontottam. – De működik! – Éppen azért rossz. Ha nem működne, még lehetne csinálni valamit. Akkor esetleg meg lehetne javítani.”

Két évtized múlva megbukott még a „működő szocializmus” is.

A novella talán mégsem ennek jóslata. Az igazi történet az alkotásról, a teremtésről szól. Valami olyan kultúráról, korról, amelyben az emberek a maguk mulattatására és tanulságára még a Halált is rendben megjelenítették, de aztán nem tudták megjavítani, azóta sem.

Nem tantételeket közöl mégsem Bajor Andor, hanem érzékletes, fordulatos mesét mond, és boldogan belefeledkezve használja anyanyelvét.

Harmónia.

Minden kétségek között ez jut az olvasó eszébe róla: a gyötrelmek és filozófiák, a „körülmények” és az önálló egyéniség összhangzata – Bajor Andor, a harmonikus harmonikás.

Vallja, hogy egy olyan korban, amikor betiltották a zenét, és még az ósdi kintornákat is összetörték, egy fürdőszobában legalább lehetett hegedűfutamokat tanítani ti-tokban a gyerekeinknek a jövő, Bajorral szólva a tavasz számára.

Utassy József

VÁLÓFÉLBEN

Kapuban áll egy férfi. Párja nincs.
Holló hajával babrálgat a szél.
Tekints reá, egek ura, tekints:
tíz esztendőtt öregszik most szegény.
Kapuban áll a férfi. Párja nincs.
Holló hajával babrálgat a szél.